

Список використаних джерел:

1. Про публічні закупівлі: Закон за станом на 10.12.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
2. Про затвердження Порядку розміщення інформації про публічні закупівлі: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі в Україні від 18.03.2016 р. № 477 // Офіційний вісник України від 05.04.2016 р. – № 25. – Ст. 146.
3. Шатковський О. Гармонізація системи державних закупівель в Україні за стандартами ЄС: коментарі до законодавства України про публічні закупівлі / О. Шатковський, С. Яременко. – 2016. – 131 с.
4. Мельников О.С. Особливості публічних закупівель як об'єкта державного регулювання економіки. Теорія та практика державного управління. – 2016. – Вип. 1. – С. 129-135.
5. Про відкритість використання публічних коштів: Закон за станом на 30.09.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 16. Ст. 109.
6. Бюджетний кодекс України: Закон за станом на 14.05.2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
7. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон за станом на 03.03.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
8. Харченко П. Адміністративно-правові заходи забезпечення захисту від недобросовісної конкуренції в діяльності органів Антимонопольного комітету України: дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07. / П. Харченко; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2004. – 203 с.

УДК 342.95

ДОРОФЄЄВА Л.М.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

У статті комплексно розглядаються зміни у митному та кримінально-процесуальному законодавстві України, що відбулись у 2012-2017 роках, та які стосуються такого напрямку діяльності органів доходів і зборів, як протидія контрабанді. Зроблено висновок про відсутність правових можливостей та організаційно-структурного механізму реалізації митницями повноважень на здійснення оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: органи доходів і зборів, митниця, контрабанда, негласні слідчі дії, оперативно-розшукова діяльність.

В статье комплексно рассматриваются изменения в таможенном и уголовно-процессуальном законодательстве Украины, произошедшие в 2012-2017 годах и касающиеся такого направления деятельности органов доходов и сборов, как противодействие контрабанде. Сделан вывод об отсутствии правовых возможностей и организационно-структурного механизма реализации таможнями полномочий по осуществлению оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: органы доходов и сборов, таможня, контрабанда, негласные следственные действия, оперативно-розыскная деятельность.

In the article the changes in the custom and criminal procedure legislation of Ukraine taking place in 2012-2017 and concern such activity of bodies of revenue and charges as counteraction to smuggling are considered in a complex. The conclusion about the lack of legal opportunities and the organizational and structural mechanism of the realization of powers of the operational-investigative means by customs is drawn.

Key words: bodies of revenue and charges, customs, smuggling, secret investigative actions, operational and search activity.

© ДОРОФЄЄВА Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу (Ужгородський національний університет)

Вступ. Діяльність митних органів з протидії контрабанді представляє собою практичну реалізацію їх захисної функції. Реформування системи державних органів, що безпосередньо реалізують митну політику, та активні зміни норм матеріального і процесуального права у сфері протидії кримінальним правопорушенням суттєво переформатували правові засади роботи вітчизняних митниць у цьому напрямку.

Правоохоронний напрямок роботи митниць та їх діяльність з протидії злочинності завжди отримували достатню увагу з боку науковців і практиків. Окремі аспекти правоохоронної діяльності митних органів України вивчалися такими вітчизняними вченими, як К.В. Антонов [1, 19], С.О. Баранов [2], І.Г. Бережнюк [23], В.В. Варава [1], Є.В. Гармаш [22], Е.В. Додін [3, 4, 18], І.П. Жилка [5], О.В. Константа [6], М.А. Кривонос [21], Ю.Д. Кунєв [13,14], П.В. Пашко [12], Д.В. Приймаченко [7], В.В. Прокопенко [8], В.М. Прусс [9], В.В. Ченцов [22] та ін. Проте активні зміни митного, кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства потребують додаткового дослідження повноважень митниць з виявлення ознак протиправної діяльності.

Постановка завдання. Метою даної статті є здійснення аналізу сучасного стану правового забезпечення діяльності митних органів з протидії контрабанді та практичної реалізації їх захисної функції, у тому числі щодо вжиття оперативних заходів.

Результати дослідження. У науковців і практиків митної справи давно не виникає сумнівів, що митні органи України, крім суто фіскальних функцій, виконують функції захисні (правоохоронні), спрямовані на запобігання виникненню умов і причин можливих та вчинених суспільно небезпечних явищ у сфері переміщення окремих предметів через митний кордон, припинення їх розвитку та ліквідації наслідків.

Контроль за виконанням законів, які регулюють порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, переміщенням транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через митний кордон України, провадження у справах про порушення митних правил, у тому числі – участь у розгляді таких справ в судах, – це підстава офіційного віднесення органів доходів і зборів до правоохоронних разом із органами прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національним антикорупційним бюро України, органами охорони державного кордону, органами і установами виконання покарань, органами державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони та іншими органами, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10].

Сьогодні серед дослідників функцій митних органів немає єдності у визначенні їх кількості (від трьох основних до двох десятків), проте практично всі відносять захисну функцію до пріоритетних. Так, С.В. Ківалов та Б.А. Кормич, виділяючи три фундаментальні функції митної політики, поряд з регуляторною та фіскальною, першою називають захисну [11, с. 10]. Особливу увагу правоохоронній функції митних органів приділяє у своїх дослідженнях Є.В. Додін [3, 4]. П.В. Пашко визначає шість базових функцій митної політики, серед яких знаходимо і захисну [12, с. 6].

Авторський колектив, що досліджував свого часу управління в митній справі, дійшов висновку, що у контрольній діяльності митних органів основною, як правило, є захисна функція, що проявляється у відверненні можливих недоліків, порушень митних правил, здійснення контрабанди, покарання винних та відновлення порушеної рівноваги в галузі здійснення митної справи [13, с. 246].

Ю.Д. Кунєв визначає захисну (правоохоронну) функцію головною і такою, що найбільше відповідає реалізації постнеокласичних моделей розвитку суспільства, та зауважує, що у США та країнах ЄС ця суспільна функція визначає основні завдання та структуру митних адміністрацій. Вчений переконаний, що саме ця функція в першу чергу спрямована на захист держави від зовнішніх загроз і в широкому розумінні включає: захист національної безпеки держави; підтримання миру та міжнародної безпеки, суспільного порядку, моральності; захист внутрішнього ринку; забезпечення екологічної безпеки, захист інтересів споживачів; створення умов для підтримання законодавчо визначеного порядку переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів; ефективну протидію контрабанді та іншим порушенням митного законодавства; сприяння протидії міжнародному тероризму, злочинності тощо [14, с. 48-49]. Проводячи градацію функцій митної служби, А.Б. Лялька зараховує до них економіко-регуляторну, фіскальну, інформаційно-статистичну, міжнародно-комунікаційну, контрольню-організаційну та захисну [15, с. 57-58].

Достатньо широкий інструментарій ця сфера діяльності має в напрямку адміністративної юрисдикції, де шляхом застосування публічно встановлених процедур митниці впливають на поведінку суб'єктів правовідносин за допомогою використання дозволів, приписів, заборон, контрольних заходів по їх додержанню та застосуванню юридичної відповідальності до порушників.

Проте, крім зазначених можливостей, органи доходів і зборів, які відповідно до п. 34-1 ст. 4 Митного кодексу України (далі – МКУ), складаються із центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та митну політику, митниць і митних постів, наділені певними повноваженнями у кримінальному провадженні та при здійсненні оперативно-розшукової діяльності [16]. Ці тісно пов'язані між собою два напрямки функціонування митних органів, зважаючи на специфіку їх діяльності, спрямовуються на досягнення як загальної мети протидії злочинності в країні, так і конкретному її прояву – контрабанді.

На відміну від процесуальних можливостей органу дізнання у справах про контрабанду, закріплених у Кримінально-процесуальному кодексі (далі – КПК) України 1960 року, сучасне законодавство не надає можливості митниці ні самостійно розпочинати кримінальне провадження, ні провадити слідчі (розшукові) дії.

Відповідно до ст. 558 МКУ органи доходів і зборів при виконанні покладених на них завдань взаємодіють з правоохоронними органами. При цьому, у разі виявлення під час здійснення митного контролю та інших заходів, що здійснюються відповідно до Митного кодексу та інших актів законодавства України, ознак правопорушень, розслідування яких не належить до повноважень органів доходів і зборів, вказані органи повідомляють про це відповідні правоохоронні органи. Такі повідомлення направляються митницями із врахуванням правил підслідності у кожному випадку безпосереднього виявлення при здійсненні митних формальностей ознак протиправної поведінки. В загальній кількості таких повідомлень, відсоток традиційної контрабанди (ст. 201 та 305 Кримінального кодексу України) становить 10-12%, поряд з цим виявляються ознаки інших протиправних діянь, інформація про які спрямовується органам прокуратури, внутрішніх справ та Служби безпеки України. Найбільша питома вага (до 70%) припадає на повідомлення про ознаки незаконного придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також - такі самі дії без мети збуту (ст. 307 та 309 КК). Приблизно по 7% – це незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та використання підроблених документів, трохи менше – 5% – знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу. Решта – одиничні випадки виявлення незаконного заволодіння транспортним засобом, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Отже, втрата вітчизняними митницями статусу суб'єкта кримінального судочинства (як органу дізнання), жодним чином не знизилася їх активності у сфері протидії злочинності. Митниці активно проводять правозастосовну та правоохоронну діяльність залишаючись учасником кримінального провадження в якості заявника (ст. 60 КПК), що звертається до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, із повідомленням про кримінальне правопорушення [17]. Після змін законодавства, що відбулись 20 листопада 2012 року, митниці більше не проводять невідкладних слідчих дій у справах про контрабанду, проте у 2013 році окремі їх підрозділи отримали повноваження проводити негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. Вказані повноваження базуються на нормах статей 41 та ч. 6 ст. 246 КПК, котрі визначають суб'єктами виконання таких доручень оперативні підрозділи органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства. При цьому залучатись до участі в кримінальному провадженні можуть лише окремі підрозділи, і виключно за ініціативою та на виконання доручення слідчого. Науковці та практичні працівники в першу чергу відреагували на такі зміни в контексті здійснення процедури контрольованої поставки, яка у відповідності до ст. 456 МКУ проводиться в порядку, який визначається спільним наказом Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту державного кордону, погодженим із Генеральною прокуратурою України. Зокрема, Є.В. Додін висловив сподівання, що через наділення з 3 червня 2013 р. митних органів повноваженнями на проведення оперативно-розшукової роботи, порядок проведення такої поставки підлягає перегляду з урахуванням нових можливостей цих органів [18, с. 161].

Крім протидії та запобігання проявам контрабанди, право на оперативно-розшукову діяльність, на думку К.В. Антонова, необхідне митним органам і для результативної взаємодії з митницями і правоохоронними органами інших держав [19, с. 153]. На цю проблему в частині боротьби з наркобізнесом ще у 2000 році звертав увагу Л.В. Деркач, коли говорив, що оперативні підрозділи митних та спеціальних служб інших країн далеко не завжди інформують Держмитслужбу про проведення багатоголових міжнародних операцій щодо припинення контрабанди наркотиків. Це

пов'язано з тим, що, за їх твердженням, митна служба України не має зафіксованого законодавством права на проведення оперативно-розшукової діяльності й тому позбавлена можливості цілеспрямовано протистояти криміналітету. Такий підхід значно обмежує можливості участі українських митників у міжнародній співпраці по лінії боротьби з наркобізнесом [20, с. 81].

Упродовж двох десятиріч років основним недоліком правового статусу митних органів України науковці називали невідповідність їх повноважень міжнародним стандартам через відсутність права на здійснення оперативно-розшукової діяльності, яка є характерною функцією відповідних служб іноземних країн [7, с. 15], та вбачали у відсутності таких повноважень серйозні недоліки для організації взаємодії митних органів з надання адміністративної допомоги з питань порушень митного законодавства [21, с. 26].

Десять років тому В.В. Ченцов та Є.В. Гармаш констатували, що здійснення митними органами оперативно-розшукової діяльності є загальносвітовою практикою, а серед країн Європейського Союзу та країн СНД лише митна служба України не має права проведення оперативно-розшукової діяльності [22, с. 119]. І.Г. Бережнюк зазначав, що митні органи ЄС мають право організувати й реалізувати оперативно-розшукову діяльність, пов'язану з: отриманням, нагромадженням, обробкою і перевіркою інформації, що стосується зовнішньоторговельного товарообігу; можливістю секретного спостереження; використанням допомоги осіб, не задіяних у митній службі, а також правом на застосування засобів безпосереднього примусу у формі застосування фізичної сили та індивідуальних технічних і хімічних засобів або засобів, призначених для обеззброєння і конвоювання осіб [23, с. 8-9].

Визначалися спеціалістами і розбіжності у статусі митних адміністрацій України та зарубіжних країн, що проявлялись, у тому числі, через відсутність статусу правоохоронного органу та права на розвідувальну діяльність, які є загальноприйнятими в організації митної діяльності. Невідповідність вимогам, зафіксованим в Рамкових стандартах ВМО, роблять неможливим, наперед, обмін розвідувальними даними й даними профілювання ризиків з митними органами зарубіжних країн [24, с. 193].

За період, що минув з 2013 року, митні органи України зазнали ряд організаційних та функціональних реформ, проте спеціалізовані підрозділи (оперативні в розумінні кримінально-процесуального законодавства) створені так і не були; не було внесено змін в Митний кодекс України, як і не видано підзаконних нормативних актів, які б визначали спеціальний порядок здійснення такого роду діяльності та коло посадових осіб митниці, уповноважених на її проведення. На нашу думку, така регламентація є обов'язковою, враховуючи спеціальні вимоги до особового складу, який задіяний у проведенні негласних слідчих дій, його підготовки, організації безпосереднього виконання таких доручень та захисту інформації, яка може бути отримана в результаті їх виконання.

Численні та не завжди системні зміни організаційної структури митниць так і не призвели до створення такої одиниці, як «оперативний підрозділ». В складі управління протидії митним правопорушенням функціонує кілька відділів або секторів, до повноважень жодного з яких не віднесено здійснення оперативних заходів або негласних слідчих дій. Таким чином, для реального забезпечення виконання митницями правоохоронних завдань в частині реалізації негласних слідчих дій є необхідним затвердження ряду нормативно-правових актів: 1) з питань структурної реорганізації з метою утворення підрозділів, які будуть оперативними не лише за функціональним спрямуванням, а й за назвою; 2) з питань впорядкування безпосередньої організації провадження негласних слідчих дій; 3) з питань створення умов для належного захисту інформації з обмеженим доступом, яка буде пов'язана із проведенням таких дій та може утворюватися в результаті їх проведення.

В результаті прийняття ряду змін в законодавстві у 2013 р., серед підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, з'явилися оперативні підрозділи органів доходів і зборів – оперативні підрозділи податкової міліції та підрозділи, які ведуть боротьбу з контрабандою [25, ст. 5]. На наше переконання, вказана конструкція норми і чотири роки тому була розмитотою та неприйнятною до використання по відношенню до митниць, а сьогодні потребує змін ще і у зв'язку з ліквідацією підрозділів податкової міліції. Якщо врахувати аналогію формування оперативних підрозділів, уповноважених на проведення оперативно-розшукових заходів, в інших правоохоронних органах, можна виділити спільні риси – це, як правило, невеликий структурний підрозділ з прямим підпорядкуванням керівнику або одному із заступників керівника органу, посадові особи якого працюють в умовах режимних обмежень та мають фактичне право на застосування спеціальних засобів та зброї. Проходження служби оперативними працівниками, як

правило, відбувається на підставі різного роду статутів, вони саме «служать», а не «працюють» відповідно до Кодексу законів про працю та законодавства про державну службу, як посадові особи митниць.

Практично вже чотири роки залишається відкритим питання – посадові особи якої саме структурної одиниці уповноважені на проведення ОРД, оскільки наведених в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» «підрозділів органів доходів і зборів, які ведуть боротьбу з контрабандою» з одного боку, буквально не існує (з такою назвою), а з іншого – завдання боротьби з контрабандою стоїть практично перед всім особовим складом митниці. Так, п. 10 ч. 2 ст. 544 Митного кодексу України відносить запобігання та протидію контрабанді, поряд з боротьбою з порушенням митних правил, до основних завдань органів доходів і зборів у ході здійснення державної митної справи. З урахуванням наведеного на початку статті визначення органів доходів і зборів, потребує уточнення, чи в кожній із названих структурних одиниць (центрального орган, митниці, митні пости) має функціонувати такий підрозділ, чи лише в окремих з них. На нашу думку, хоча митний пост і являється органом доходів і зборів, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і в зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів (ст. 547 МКУ), функціонування оперативного підрозділу в його складі є недоцільним.

Зважаючи на пряму заборону проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами органів, зазначених в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», назва наділеного спеціальними повноваженнями підрозділу обов'язково має узгоджуватися із структурою митниці та враховувати функції та завдання, що виконуються окремими управліннями та самостійними відділами.

Виходячи з того, що у всіх митницях організація боротьби з контрабандою являється основним напрямом діяльності Управління протидії митним правопорушенням, цілком логічно видається внесення змін в абзац 7 вказаного закону з тим, щоб надати повноваження на здійснення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами Департаменту ДФС та управління митниць, які забезпечують організацію протидії митними правопорушеннями, та увести такі оперативні відділи до складу управління.

Висновки. Проведені у період з 2012 року зміни митного та кримінального процесуального законодавства формально надають підстави для здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій посадовими особами митниць ДФС та іншими підрозділами органів доходів і зборів. Однак фактично ні організаційна структура, ні нормативно-правова база не створюють умови для практичної реалізації зазначених норм, хоча, як і у абсолютній більшості держав світу, захисна функція митних органів повинна мати в арсеналі механізмів її реалізації оперативно-розшукові заходи.

У подальшому є необхідність вдосконалення та уніфікації Митного та Кримінального процесуального кодексів України, а також Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині, що стосується утворення дієвих механізмів практичної реалізації повноважень митних органів на здійснення оперативно-розшукових заходів щодо злочинів, ознаки яких можуть бути виявлені у ході здійснення митного контролю.

Список використаних джерел:

1. Антонов К.В. Збільшення правоохоронних повноважень митних органів у контексті розвитку митного та оперативно-розшукового законодавства / К.В. Антонов, В.В. Варавка // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 174-179.
2. Баранов С.О. Попередження адміністративних правопорушень, що посягають на митні відносини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / С.О. Баранов. – К., 2002. – 19 с.
3. Додін Є.В. Повноваження митних органів у протидії митній злочинності / Є.В. Додін // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 1. – С. 61-69.
4. Додін Є.В. Правоохоронна функція митних органів / Є.В. Додін // Митна справа: науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – 2009. – № 6. – С. 76-84.
5. Жилка І.П. Прокурорський нагляд за правоохоронною діяльністю митних органів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.П. Жилка. – Одеса, 2009. – 19 с.
6. Константа О.В. Адміністративно-правові заходи боротьби з порушеннями митних правил: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Константа. – Харків, 2008. – 20 с.
7. Приймаченко Д.В. Правоохоронна діяльність митних органів України: ознаки й поняття / Д.В. Приймаченко // Митна справа: науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – 2004. – № 6. – С. 14-18.

8. Прокопенко В.В. Особливості порушення кримінальної справи про контрабанду / В.В. Прокопенко // Митна справа: науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – 2006. – № 5. – С. 25-27.
9. Прусс В.М. Дізнання у кримінальних справах про контрабанду: [навч. пос.] / В.М. Прусс. – 2-ге видання, виправлене та доповнене. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 128 с.
10. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».
11. Ківалов С. В. Правове регулювання принципів, функцій та форм митної політики / С.В. Ківалов, Б. А. Кормич // Митна справа. – 2001. – № 5. – С. 3-13.
12. Пашко П.В. Реалізація функцій митної політики України в умовах глобалізації / П. Пашко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 4. – С. 5-12.
13. Кунєв, Ю.Д. Управління в митній службі: [підручник] / [Ю.Д. Кунєв, І.М. Коросташова, А.В. Мазур, С.П. Шапошник] ; за заг. ред. Ю.Д. Кунєва – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 408 с.
14. Кунєв Ю.Д. Правова організація діяльності митної служби України: теоретичні та методологічні основи: дис. ... докт. юрид. наук / Ю.Д. Кунєв. – Харків, 2010. – 442 с.
15. Лялька А.Б. Фіскальна функція митних органів України / А.Б. Лялька // Митна справа. – 2012. – № 5 (83). – С. 56-60.
16. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – Ст. 558.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90-91.
18. Додін Є.В. Міжнародне співробітництво з питань протидії порушенням митного законодавства / Є.В. Додін // Митна справа. – 2012. – № 4. – С.152-162.
19. Антонов К.В. Збільшення правоохоронних повноважень митних органів у контексті розвитку митного та оперативно-розшукового законодавства/ К.В. Антонов // Вісник Академії митної служби України. Сер. «Право». – 2010. – № 1(4). – С. 152–157.
20. Деркач Л.В. Українська митниця : вчора, сьогодні, завтра / Деркач Л.В. – К. : Книга, 2000. – 544 с.
21. Кривонос М.А. Організація взаємодії митних органів щодо надання взаємної адміністративної допомоги з питань порушень митного законодавства / М.А. Кривонос // Вісник Академії митної служби України. Сер. Право. – 2012. – № 1. – С. 25-29.
22. Ченцов В.В. Митні органи як суб'єкти надання адміністративних послуг / В.В. Ченцов, Є.В. Гармаш // Вісник Академії митної служби України. – 2007. – № 4. – С. 117-121.
23. Бережнюк І.Г. Реформування митної системи Польщі / І.Г. Бережнюк // Вісник Акад. митної служби України. – 2002. – № 3. – С. 3-13.
24. Управління в умовах економічної глобалізації : [монографія] / за ред. д. е. н. Ю.Є. Петруні. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2010. – 200 с.
25. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 22.– ст. 303.